

Sun'ullah-ı Gaybî Divan'ında Aşk Yolculuğu

Cafer ÖZDEMİR*

Öz

Türk tasavvuf edebiyatının kurucusu olan Ahmet Yesevî'nin Türkler arasında İslamiyet'in ve tasavvufun yayılmasında büyük rolü olmuştur. O, yetiştirdiği müritler vasıtası ile Türklerin yaşadığı coğrafyalarda derin izler bırakmıştır. Tasavvufun Anadolu'da yerleşmesi de onun tesiri ve düşünceleri ekseninde olmuş ve günümüze değin silsile halinde güçlü mutasavvıflar yetişmiştir. 17. yüzyılın tanınmış mutasavvıflarından biri olan Sun'ullah-ı Gaybî, icâzetini alarak Kütahya'ya yerleşmiş ve burada tasavvufi fikirleri ekseninde irşat vazifesini yerine getirmiştir. Gaybî'nin tasavvufi konuları işlediği birçok manzum ve mensur eseri vardır. Bunlardan biri de aruz ve hece vezni ile yazdğı şiirlerin toplandığı Dîvân'ıdır. Eserde ekseriyetle aruz vezni ile yazdğı şiirleri bulunur, bununla birlikte az da olsa hece vezni ile yazdğı şiirlere de rastlanır.

Çalışmada Sun'ullah-ı Gaybî'nin şiirleri tasavvufi yolculuk bağlamında incelenmiştir. Aşk yolculuğu olarak tanımlanan ve Allah'a ulaşmayı amaçlayan bu seyrin temel dinamikleri üzerinde durulmuştur. Dolayısıyla aşkı veren mürşit, aşkın muhatabı mürit, yolcunun en büyük yardımcısı aşk ve yolculuğun kendisi tasavvufi düşünce bağlamında Gaybî'nin şiirlerinden hareketle ortaya konulmuştur. Böylelikle hece ile yazdğı şiirlerde tasavvufi yolculuğu ve temel unsurları sıklıkla dile getirdiği, nutuk türüne uygun didaktik bir üslup tercih ettiği; bu bağlamda Ahmet Yesevî ve Yunus Emre gibi büyük mutasavvıflardan etkilendiği ve onların düşüncelerini geleceğe taşıdığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sun'ullah-ı Gaybî, şiir, aşk, yolculuk, mürşit, mürit.

* Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, Samsun, Türkiye.
Elmek: cafer.ozdemir@omu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-5794-5828>.

Geliş Tarihi / Received Date: 03.02.2021
Kabul Tarihi / Accepted Date: 11.03.2021

DOI:10.30767/diledeara.874052

The Journey of Love at Sun'ullah-ı Gaybî Divan

Abstract

Ahmet Yesevi, the founder of Turkish Sufism literature, played a major role in the spread of Islam and Sufism among Turks. He left deep traces in the geographies where Turks live through his disciples. His thoughts had also great effects on the settlement of Sufism in Anatolia and strong Sufis have grown in a series until today. Sun'ullah Gaybi, one of the well-known sufis of the 17th century, settled in Kütahya by getting his permission and fulfilled the duty of guidance around his Sufi ideas. Gaybî has many poetic and prose works on Sufism. One of them is Divân, where his poems written with prosody and syllable meter are collected. He usually has poems written with the prosody meter although there are also a few poems he wrote with the syllable meter.

In the study, the poems of Sun'ullah-ı Gaybî were examined in the context of sufistic journey. The basic dynamics of this journey, which is defined as the journey of love and aims at reaching God, have been emphasized. Therefore, the mentor who gives love, the disciple who is the respondent of love, love as the greatest helper of the traveler, and the journey itself have been revealed in the context of Sufi thought based on the poems of Gaybî. Thus, in his poems he wrote with syllables, he frequently expressed the sufistic journey and basic elements and preferred a didactic style suitable for the type of speech. In this context, it was concluded that he was influenced by great Sufis such as Ahmet Yesevî and Yunus Emre and transferred their thoughts to the future.

Keywords: Sun'ullah Gaybî, poetry, love, journey, mentor, disciple.

Extended Summary

Ahmet Yesevi is the founder of Turkish Sufism literature. This great mystic, who spread the idea of Sufism among the Turkish tribes through his disciples and at the same time made them Muslim, has gained an exceptional place among the Turks until today. His wisdom, which contains Sufi information, has always been a source of knowledge and inspiration for Sufis. He had a great influence on the islamization of Anatolia and the spread of Sufism here. His thoughts and wisdom influenced the Sufis raised in Anatolia. Various verses were written on his wisdom, sufistic knowledge was prioritized, and thus his ideas remained on the agenda for centuries.

The basic elements of Sufism thought established in Anatolia have been processed by Sufis in the historical process and transferred to the future. They tried to instil these thoughts into their disciples through poetry in order to read them in dervish lodges and they ensured their permanence by taking advantage of the power and continuity of art. In this context, Sun'ullah-ı Gaybi, one of the important Sufis of the 17th century, wrote poems containing Sufism thoughts and collected them in his Divan. He generally used aruz meter and couplet verse unit in his poems, and also included syllable meter and quatrain verse unit. While the poems he sang with speech types and syllables came to the fore regarding the transfer of Sufi ideas to the disciples, his sufistic secrets and subtleties were included in the poems he recited with the prosody meter.

In the study, it is aimed to reveal the view of Sun'ullah-ı Gaybî on the journey of love and its basic philosophy based on his poems. Since Sufism is a journey that must be carried out under the supervision of a master, the concepts of "mürşit, mürit, seyr ü sülûk ve aşk" are emphasized. Based on the poems, it was tried to determine from which aspects Gaybi handles these concepts and in this context, his Sufistic point of view was put forward. As his poems were examined, it was seen that he was influenced by the Sufis before him and wrote poems with similar topics and styles.

Sun`ullah-ı Gaybî often mentions the qualities of true mentors in his poems, as he knows the importance of the master in his journey to Sufism well. He also uses the words “eren, Hak dostu, ehl-i vahdet, pîr, şeyh” in addition to the word ‘mentor’. But he generally prefers the word “eren”. Concepts such as love, heart, unity, and the unseen come to the forefront in the mentor identity that he put forward. According to him, a person cannot become a mentor unless he has love, offers love, and has the mysteries of secrets of the unseen. They are friends of God, so it is necessary to take hands from them. They teach man knowledge above sharia. According to him, a person who does not obey those people is far from being human. In addition, undesirable events happen to those who despise them.

Sun`ullah-ı Gaybî used the words “sufî, dervîş, tâlip, âşık ve can” in his poems in addition to the word “disciple”. He talked about the qualities of real Sufis as well as the real mentors. They should be present in the conversation of Pir so that they can have secrets. He must fulfill the requirements of being a dervish, hold the skirt of Pir, know himself, taste the pleasure of dying before dying, obey the decency, give up worldly wishes and give his heart to the control of Pir. One of the issues that Gaybî emphasizes on the disciples is that they should forget all they know. The disciple must reset what was learned before and place only what the teachers taught in his mind and heart. He should not behave in a wrong way and spend his life heedlessly. In addition to these thoughts, Gaybî offers a wide perspective on the qualities of the true disciple in his poem consisting of 33 quatrains and criticizing the dervishes of those time.

According to Gaybî, the journey of Sufism, in other words, Seyr ü sülûk means happiness for the man. This road is sacred and not everyone can set out, only the men loved by God reach it. One should work with heart and soul on this path. One of the biggest assistants to him in the journey is love. Sometimes the disciple may be attracted to him during the journey, which indicates that he received spiritual pleasure during the journey.

Love is the journey food of the disciple. The heart, which is the household of God, can only be made full of love. Love must be lived in the heart and it is necessary to get rid of the existence through love. Love must be permanent, and everything else is ephemeral. Unity is lived with love, the remedy of troubles

is hidden in this emotion. Secrets are revealed with love, and although love has made people seemingly in bad situations, in reality, they attain human identity.

It is possible to clearly see the basic qualities of Sun'ullah-ı Gaybî's way of Sufism from his poems. It is clearly stated what a disciple candidate who wants to take the path of Sufism should do and what he should pay attention to. In this sense, his work in which poems are collected can be seen as a handbook of the Sufism journey. In fact, he may not have difficulty in finding the right way, as he reveals some secrets with his own expression. Revealing the basic qualities of *Seyr ü sülûk*, clarifying the boundaries of an ideal mentor and disciple identity also show the value of their teachings for Sufis. This journey, which raises a perfect human and brings the person to God, has been systematized in the poems and thoughts of Sufis and has the ability to live for centuries.

Giriş

Anadolu’da 12. yüzyıldan itibaren güçlü bir tasavvuf kültürü oluşur ve bu dönemden itibaren önemli mutasavvıflar yetişir. Böylelikle mürşit-mürit silsilesi içerisinde tasavvufi ilkeler ve öğretiler güçlü bir şekilde geleceğe taşınır. Yunus Emre, Hacı Bektaş Veli ve Mevlana ile başlayan bu geleneğin 17. yüzyıldaki önemli temsilcilerinden biri de Sun’ullâh-ı Gaybî’dir.

Kendisinden bahsedilen kaynaklarda adı Kalburcuzâde Sun’ullah-ı Gaybî el-Kütahyevî olarak geçmektedir. Mutasavvıf, Gaybî mahlasını kullanmıştır. Bu mahlas dinî ve tasavvufi edebiyatta bir kavram olarak da yer almaktadır. Kesin olmamakla birlikte 17. yüzyılın ilk çeyreğinde Kütahya’da doğduğu tahmin edilmektedir. Şair ilmî ve tasavvufi bir çevrede yetişmiştir. İstanbul’da icâzet aldıktan sonra irşat için Anadolu’ya gelmiş ve Kütahya’ya yerleşmiştir. Aile büyükleri de tasavvufi çevre içerisinde bulunmuşlardır. Temel eğitimini Kütahya’da tamamlayan mutasavvıf hem ilmiye hem de şair ve mutasavvıf yetiştiren bir ailenin ferdi olarak eğitimini tamamlamıştır. Eserlerinden hareketle Arapça ve Farsça bildiği, İslâmî ilimlere ve tasavvufi bilgilere vâkıf olduğu görülmektedir. 1649 yılında İstanbul’da Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi’ye intisap etmiş ve ondan hilâfet almıştır. Eserlerinden hareketle Yunus Emre,¹ Mevlana ve İbn Arâbî’den etkilendiği söylenebilir. Yaşadığı dönemde Kütahya, Mevlevîlik ve Halvetî tarikatlarının önemli merkezlerinden biridir. Büyük dedesi, dedesi ve babası da Halvetî tarikatına müntesiptir. Çeşitli kaynaklarda Bektaşî, Hurûfî olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Fakat o, Halvetî ve Melâmî silsilesine bağlıdır. 1676 yılından sonra vefat ettiği düşünülmektedir. Dîvân, Keşfu-l-Gıtâ ve Hudâ Rabbim adlı manzum eserleri ve Rûhu’l-Hakîka, Sohbetnâme, Bî’atnâme, Risâle-i Hâlvetiyye vü Bayramiyye, Mekârimü’l-Ahlâk, Risâle-i Tuhfetu’l-Uşşâk, Akâidnâme, Mes’ele-i Sülûk, Risâle-i İlm u Amel, Risâle-i Esmâ adlı mensur eserleri mevcuttur (Kemikli 2000: 3-41).

¹ Abdullah Yılmaz, “Gaybî Sun’ullah Dîvânı’nın Tahlili” adlı yüksek lisans çalışmasında Sun’ullah-ı Gaybî’nin Yunus Emre tarzında şiirler yazdığını sıklıkla vurgulamaktadır.

Onun tarikatı konusunda bazı görüşler mevcuttur. Gölpınarlı, Gaybî Sun'ullah'ı Melâmî-Hamzavî edebiyatının bir temsilcisi olarak görmektedir. Onun bu kolda olan diğer mutasavvıflar gibi aruzla da şiirler söylemekle birlikte Yunus'un yolunu bırakmadığını; heceyle şiir söylemeyi Yunus'a uymak bakımından bir töre ve edep saydığını belirtmiştir (1985: 163-164). Fuat Köprülü, Yunus Emre'nin etkilediği mutasavvıfları sayarken Sun'ullah-ı Gaybî'yi de zikreder. Onun aruz ölçüsü ile yazdığı şiirlerinin yanında Yunus tarzında zarif ve samimi ilâhiler de yazdığını belirtir. Onun gerçek bir mutasavvıf şair olduğunu, Rıza Tevfik'in aksine onun Hurûfî bir şair olmadığını söyler (2003: 320).

Gaybî, Divan'ında yer alan "Gaybî divânında bulunur sırdur/Duyanun sadrına gelür inşirâh" (Kemikli 2000: 262) mısralarında şiirlerinin bir sırna sahip olduğunu, bunu duyanların gönlüne bir ferahlık geleceğini belirtmektedir. Dolayısıyla şiirlerini bir sırlar hazinesi olarak görmek, ona göre anlamaya ve yorumlamaya çalışmak gerekmektedir. Mutasavvıfların tasavvufi hakikatleri sır olarak adlandırmaları ve üstü örtülü beyan etmeleri tasavvufî bir gelenek olarak yerleşmiştir.

Çalışmada bu ünlü mutasavvıfın Divan'ından hareketle tasavvufi konulara ilişkin görüşleri, mürşit ve mürit ilişkisi, aşk yolculuğu bağlamında değerlendirilecektir. Ayrıca kendisinden önceki mutasavvıfların görüşlerini ne ölçüde devam ettirdiğine yer verilecektir. Bu bağlamda genelde edebiyat, özelden şiir türü mutasavvıflar tarafından tasavvufi bilgileri diğer insanlara aktarma aracı olarak işlevsel bağlamda kullanılmıştır. Çalışmada Bilal Kemikli'nin Sun'ullah-ı Gaybî Divânı (2000) adlı çalışması esas alınacağından tekrara düşmemek için örneklerin sonunda sadece şiirlerin sayfa numaraları verilecektir.

Aşkın İlk Adımı: Mürşit/Pir

Mürit, hakikate giden yol üzerindeki makamlara ulaşmayı, güvenilir bir mürşidin kılavuzluğunda gerçekleştirebilir (Schimmel, 2012: 121). Lütfi Filiz'e göre tasavvufî yolculukta fâni olmayı anlayabilmek, ilim şehrine girebilmek, insanın varlığı kendinde araması ve kendini kendinde görebilmesi için bir mürşide bağlanmak zorunluluktur (2010/IV: 140-141). Bu yol tehlikelerle doludur ve yolun sonunda fenafillaha ulaşma arzu edilir. Yolculuk içerisinde mürşidin kimi telkinleri müridi başarıya ulaştıracaktır. Çünkü "Müridin nasibi, şefkatli bir pîre

bağlanmışır. Mürid, tek başına on senede alamayacağı yolu, bir pir ile olunca bir senede alabilir.” (Hâce Yûsuf-i Hemedânî 2002: 73-74). Tasavvufî kaynaklara bakıldığında seyr ü sülûk adı verilen bu yolculukta müridin, ilâhî aşk ve zikir başta olmak üzere mutlaka edinmesi ve baş tacı etmesi gereken bazı özelliklere sahip olması gerekir. Nefis terbiyesi, halvet, ölmeden önce ölme, mâsivâyı terk etme, hayatı fâni görme, hâl ehli olma bunlardan bazılarıdır.

Tasavvuf okulunun öğreticisi olan mürşitler, tekkelerde tasavvufî bilgileri müritlere aktarmakla yükümlüdürler. Kendileri de daha önce bir mürşide biat ederek onlardan tasavvufî bilgileri edinip icazet almışlar ve pîrlik makamına geçmişlerdir. Gölpınarlı, müritlere manevî yolculuklarında önderlik yapan, onların terbiyelerine ve tekkenin disiplinine bakan kişilere ulu ve büyük anlamına gelen “şeyh” denildiğini; asıl tarikatı kuran kişiye “pîr” adı verildiğini belirtir (1985: 18). Müridin tasavvuf yolunda ilerlemesi için kendisini çeşitli makamlardan geçirecek, hedefe giden yolda ona yardımcı olacak bir kılavuza ihtiyacı vardır. Mutasavvıflar, müridin ilerleyebilmesi için bir kılavuz tarafından gözlenmesi gerektiğini benimsemişlerdir. Sufiler manevî yolun tehlikeleri nedeniyle şeyhe sınırsız yetkiler tanımışlardır. Onlar müritlerini denetlemek ve doğru yola sevk etmek zorundadır (Schimmel 2012: 117-120).

Tasavvuf yolculuğuna başlamanın ilk adımı hakiki bir mürşit bulup ona biat etmektir. Çünkü bu yolda kendisinin mürşit olduğunu düşünen ama o makama layık olmayan insanlar yani sahte mürşitler her dönemde ortaya çıkmıştır. Bu durum mutasavvıflar nezdinde hakiki mürşit kavramını ortaya çıkarmıştır. Bu yüzden tasavvuf yolunu suiistimal eden, onu kendi çıkarları için kullanan sahte mürşitler mutasavvıfların dilinde her dönem dile getirilmiş ve eleştirilmiştir. Ayrıntılı bir mürşit profili çizilmesinde Türk tasavvuf edebiyatının kurucusu Ahmet Yesevî'nin de işaret ettiği üzere sahte mürşitlerin varlığı etkili olmuştur. Yesevî bir şiirinde onların “insanlara şeyhlik sattığını, ilmi olmadığını, görünüşte şeyh gibi giyindiğini ama bu ulu işin anlamını kavrayamadıklarını ve insanlardan mal talep ettiklerini” ifade etmiştir (Bice 2010: 274). Sahte mürşitler² kâmil

2 Anadolu tasavvuf edebiyatının kurucusu kabul edilen Yunus Emre'nin meşhur şathiyesinde yer alan “Kerpiç koydum kazgana poyrazıla kaynattum/Nedür diyü sorana bandum virdüm özini”, “İplik virdüm çulhaya sarup yumak itmemiş/Becid becid ısmalar gelsün alsun bezini” (Tatçı 2008: 391) beyitleri başta Niyazi-i Mısri olmak üzere çeşitli mutasavvıflar tarafından nâkis şeyhler bağlamında şerh edilmektedir. Bu durum gerçek olmayan şeyhler konusunun her dönem üzerinde durulduğunu göstermektedir.

insanlardan duydukları sözleri kendi sözleri gibi tekrar ederek maddi ve manevi çıkar sağlamaya çalışırlar (Filiz 2010/IV: 238). Böylelikle mutasavvıflar, sahte mürşitlerin niteliklerini ortaya koyarak aslında mürşidin nitelikleri konusunda bir ölçü belirlemişlerdir.

Sun`ullah-ı Gaybî mürşit kavramı üzerinde sıklıkla durmaktadır. O, mürşit kelimesi yanında “eren, Hak dostu, ehl-i vahdet, pîr, şeyh” kelimelerini de kullanmaktadır. Fakat genellikle “eren” kelimesini tercih etmektedir. Gaybî, şiirlerinde mürşit kimliğinin çeşitli özelliklerini açıkça ortaya koymaktadır. Bunun nedeni Ahmet Yesevî`den itibaren gelen gerçek mürşidi bulma kaygısının 17. yüzyılda da yaşaması veya onun yaşadığı dönemde sahte mürşitlere rastlanması olabilir.

Gaybî bir şiirinde erenleri *aşkla* birlikte zikreder. Ona göre Hak yolunun sâdıkları çıktıkları yolculukta canlarını düşünmeden vermişlerdir. Onların bu hâle ulaşmalarında aşk etkilidir ve erenler de Allah`a aşk ile ulaşmışlardır. Onun bu düşüncesinden aşkı olmayan insanın mürşit olamayacağı anlamını çıkarabiliriz. Onların şeriat, tarikat ve hakikat makamlarını geçmelerinde, veli olmalarında temel araç aşka ulaşmalarıdır:

Gelün Allâh`a âşık olanlar
Allâh`a aşkile irmiş erenler
Cânı bezl eyleyüp sâdik olanlar
Allâh`a aşkile irmiş erenler (283)

İbn Arabî, Allah`ın insanı hem kendisi hem de insan için sevdiğini söyler. Bu sevgi, insanın ve bütün mahlûkatın yaratılış sebebidir. İnsanın Allah`a karşı duyduğu sevgi hem ruhanî hem de tabî sevgiyle birlikte gerçekleşir. Kulun Allah`ı tanınması ve onu müşahede etmesi için kâmil bir sevgiye ihtiyaç vardır (2011: 39-56). İlâhî aşk ateşi kalplerde yer alan her şeyi yakacaktır. Müridin manevî olarak arınmasını sağlayacaktır. Cüneyd`in ifadesi ile bu aşk, âşğın Hakk`ın sıfatlarında fânî olması ve maşukun Allah`ın zatında tasdiki anlamına gelir (Schimmel 2012: 150). Mürşit tasavvuf yolculuğunda insanın aşka ulaşmasına vesile olur. Tasavvufta sıklıkla zikredilen “kendini bilme” anlayışı, ancak mürşidin kendisine verdiği ilâhî aşkla gerçekleşir. Gaybî, aşağıdaki örnekte aşk kavramını mürşide duyulan aşk ve mürşidin verdiği aşk şeklinde iki farklı boyutta zikreder. Her iki anlam da müridi âlim olmaya götüren süreçte kilit rol oynar:

Aşk-ı mürşid tutmaz isen bilemezsün özünü
 Özünü fehm eyledünse fehm idersün sözünü
 Zâtına bak ‘aşkla Gaybî aç a gör gözünü
 Kendözini bilmez isen ‘âlimem dime sakın (348)

Gaybî’ye göre insanlar gönle yoğunlaşmalıdır, çünkü erenler, Hakk’ın gönülde aranması gerektiğini tavsiye etmişlerdir. Erenler sıradan insanlar olmayıp müritlere Hak’tan haber verirler ve Hakk’ın cemâlini açıkça görürler. Onlar bir mürşit olarak Hakk’ı bulma yolunda hangi merhalelerden geçilmesi gerektiğini bilirler. Gönül, Hakk’ın zatının çırasının yandığı bir duraktır. Mürit, aşkını Burak eyleyerek bu durağa erişmelidir. Bu âlem bir noktadır ve Hakk’ın sıfatıdır, oysa insanın canı Hakk’ın zatının tecelli yeridir. Bu nedenle insan Hakk’ı kendinde aramalıdır. Gönül Hakk’ın gizli ili/mekanıdır ve gerçek veli bundan haber vermelidir:

Gönül ili Hakk’un gizli ilidür
 Andan haber viren gerçek velidür
 Gaybî Hakk’a giden gönül yoludur
 Gönülde iste bul Hakk’ı didiler (290)

Gaybî bazı şiiirlerinde mürşitleri “vahdet ehli” olarak nitelendirir. Lütfi Filiz’e göre tasavvufî eğitimin amacı vahdetin varlığını ispat ve kesret olmadığını idrak etmektedir. Kesret olarak görünenler bir aynadan ibarettir (2010/IV: 100). Vahdet ehli, bu görevi üstlenmiş kişi olarak tanımlanabilir. Şair bir şiiirde vahdet ehlinin özelliklerini şöyle sıralamaktadır: Hakk’ın kemâl ve cemâl sıfatları onlarda açıkça ortaya çıkar, kalpleri bütün hakikat sırlarına vâkıftır, bir nefes dahi tevhitte ayrı değildirler, eğer bu insanlar tevhidin sırlarını açmazlarsa insanlar Hakk’ın vahdetini asla bilemezler, insanın canı onlara âşık olmalıdır, onları sevmeyen şeytandır, sohbetleri başa tac olmalıdır, yüzlerini görüp sohbetini dinleyenler Hakk’ın dergâhında affedilir. Mürşitler hakkında kesin yargıların yer aldığı ve onlara verilen üstün niteliklerden bahseden bu şiiir, mürşit kimliğinin vasıflarını ortaya koyar. Hâce Yûsuf-i Hemedânî’ye göre can, yani gönül ile beden birbirine muhtaçtır: Gönülün yardımı olmadan beden iş yapamaz, bedeninin yadımı olmadan da gönül vuslata eremez. (2002: 71). Şiiirin ilk beytinde hem bedeninin hem de canın nur olduğu belirtilmiş ve Hz. Musa kıssasına gönderme yapılmıştır. Bu telmihteki maksat onların hiçbir zaman Hak’tan ayrı olmamalarıdır:

Ehl-i vahdet zümresinin cism ü cânı nûr olur
Her nereye baksın tecelli turduğu yer Tûr olur (292)

Gaybî başka bir şiirde mürşitleri “gayb ehli” olarak betimler. Şiirde Hakk’ın feyzinin gayb erenleri vasıtası ile âleme indiğini, onlara tâbi olanların zaman ve mekândan münezzehe olduğunu, insanın dünyevî makamları bırakıp gayba riayet etmesini ve gaybın sırlarını öğrenmek isteyenlerin önce insan olması gerektiğini belirtir. Şirin ilk beytinde himmet isteyenlerin onlara tâbi olması gerektiği ve onların gönlüne girenlerin sırlara ulaşacağı ifade edilir. Burada mürşidin müride manevî yardımı olarak tanımlanan himmet olgusuna yer verilir. Mürit manevî yolculuğunda aşka sahip olmakla birlikte mürşidinden himmet de talep eylemelidir. Çünkü tasavvuf yolculuğunu himmetsiz tamamlamak imkânsızdır. Himmet, mürşit ile mürit arasındaki manevî ilişkinin ve bağın göstergesidir. Bu yüzden zâhiri ilişkinin ve kerâmet olgusunun üzerinde bir anlam ifade etmektedir:

Himmet istersen ricâlu’l-gayba hemdem ola gör
Gönlüne gir anların esrara mahrem ola gör (292)

Gaybî, mürşitleri “Hak dostu” olarak nitelendirir. Allah dostları ona göre sevmeye layıktır ve tasavvuf yolcusu mutlaka onları sevmelidir. Çünkü onları sevmeye, amellerin en büyüğüdür, sevgilerin en güzelidir. Bütün amellerin başı onu sevmekle başlar. Allah’ı sevmenin yolu da aslında onları sevmekten geçer. Hak sevgisi onlar vasıtası ile oluşacaktır. Bütün amellere bedel olabilecek olan bu sevgi tâliplere/mürirlere zor gelebilir. Fakat dünyaya gelmenin amacı da onları sevmektir. Çünkü bu sevgi müridin istediği hedefe ulaşmasını sağlayacaktır:

Cümle amellerden ıvâz
Tâliplere olur maraz
Dünyâyâ gelmekden garaz
Hak dostını sevmekdür (292)

Hece ile söylediği şiirler incelendiğinde Gaybî’nin Yunus Emre’nin söyleyiş tarzından etkilendiği görülür. Hatta onun şiirlerine nazire söylediğini ifade etmek mümkündür. Yunus’un “Mülk-i bekâdan gelmişem, fâni cihânı neylerem” mısrası ile başlayan bir şiirine aynı redif ve üslûpla karşılık verdiğini görürüz. Fakat Yunus Emre şiirinde kendi tasavvufî olgunluğunu anlatmasına rağmen Gaybî

bu şiirde mürşitlerin yolunu ve gerekliliğini dile getirmiştir. Ona göre mürşit, insanın kim olduğunu bildiren, onu aşkla dolduran, herkesten güçlü, sözleri baldan lezzetli ve Hak sözü olan, müridin tasavvuf yolculuğundaki görevlerini kontrol eden ve Hak kokusu kokmasını sağlayan özelliklere sahiptir. şiirin ilk dörütlüğünde mürşit kelimesi yerine “pir ve şeyh” ifadelerini kullanır. Ondan el alarak biat ettiğini, ondan başka şeyh, onun yolundan başka yol istemediğini söyler:

Elin aldum pîrümün
Gayri eli neylerem
Yolun buldum şeyhümün
Gayri eli neylerem (341)

Hecenin sekizli vezninin kullanıldığı tasavvufi şiirlerde lirik bir anlatımla ilâhi aşk konusu dile getirilir. Gaybî, 8 heceli bir şiirinde tasavvuf yolcularının pirin eteğini aşk ile tutmasını salık verir. Erenlerin yolu ve hâli aşktan ibarettir ve onları bu aşk “velî” yapmaktadır. Bu yolculukta dervişin Hakk’a ulaşması için bunlar bir zorunluluktur. Gaybî şiirde hem pîr hem de eren kelimelerini kullanmaktadır. Hatta Yunus Emre’nin şiirlerinde karşılaştığımız “er etegin tutmak” (Tatcı 20008: 216) ifadesine bu şiirde de rastlarız. şiirden alınan ilk iki dörütlükte didaktik üslûp göze çarpar:

Dervîş olmak ister isen
Aşk ile tut pîr etegin
Hakk’ı bulmak ister isen
Aşk ile tut pîr etegin

Aşkdur erenlerin yolu
Aşkdur erenlerin hâli
Aşksuz kişi olmaz velî
Aşk ile tut pîr etegin (348)

Gaybî, bazı şiirlerinde erenlere karşı menfi davranış sergileyen insanların ne gibi olumsuzluklarla karşılaşabileceklerinden bahseder. şair, 7’li hece veznini kullandığı, dokuz dörütlükten oluşan bir şiirinde bunları tek tek dile getirir. Hatta dörütlüklerin sonunda tekrar edilen “Sakin berbâd olursun” nakaratı, bu tip insanların ne hâle geleceğini ortaya koyar. Fakat bunun ayrıntısı hakkında ipucu ver-

mez. Erenlere doğru bakmayan, onun ayağına tuzak kuran, ona dil uzatan, kahr okunu attıranlar kötü durumlara deşeceklerdir. Onların ahından sakınılmalıdır, çünkü kılıçları çok keskindir. Mürşitlerle gerçekleşen olumsuz iletişim muhatap için hiç iyi olmayacaktır. Erenlere hor bakan, onların gönüllerini yıkanlar karşılığını görecektir. Yunus Emre “Bir kez gönül yıkdunısa bu kıldugun namâz degül” (Tatçı 2008: 216) diyerek gönül yıkmanın cezasının çok ağır olduğunu belirtir. Gaybî bu konuda insanları uyarmakta, onların olumsuz davranış sergilememelerini sıkıca tembih için “sakın” ifadesini kullanmaktadır.

Erenlere hor bakma
Sakın berbâd olursun
Gönüllerini yıkma,
Sakın berbâd olursun (348)

Gaybî, bir şiirinde mürşitlerin gayb ve şehadet âlemlerini görmesi, kalpleri aşk ile ihya etmesi, tasavvuf ilmini/ledünnî ilmi bildiği için vaktin Hızır’ı olması, zahir ve bâtındaki müşkileri halletmesi, sözlerini, eylemlerini ve huylarını süslemesi, sohbetlerinde vahdet bâdesi içirip taliplere zatlarının ve sıfatlarının niteliklerini bildirmesi üzerinde durmaktadır. Şiirden alınan aşağıdaki beyitte onların Hakk’tan uzaklaşmamaları için âşıkları korumasından ve ölümlere (ölü ruhlarla) sürekli ölümsüz bir hayat vermesinden bahsedilmektedir. Bilindiği gibi ledün ilmi veya ilm-i câvidân âriflere Allah tarafından bahşedilen gayb ilmi olarak adlandırılır. Mürşit, bu ilim vasıtası ile müritleri uyandırmakta ve onların hayatın gerçekliklerini öğrenmelerini sağlamaktadır:

Dûre düşmekden kamu uşşâkını tahlis ide
Günbegün mürdelere vire hayât-ı câvidân (356)

Gaybî şiirlerinde mürşidin elini Hakk’ın eli olarak betimler. Onun bu betimlemesinde “Allah’ın eli onların elleri üzerindedir.” (Fetih/10) âyeti etkilidir. Müritler mürşide biat etmekle aslında Allah’a biat etmiş olduklarını düşünürler. Allah’ı anmak anlamına gelen zikir ise sûfilerin ibadeti olarak bilinir. Zikir, aşk yolundaki ilk adımdır, kalp ağacı zikir suyuyla beslenir. Sadece mürşit tarafından telkin edilen ve onun denetiminde yapılan zikir etkilidir (Schimmel 2012: 182-184). Mutasavvıflar zikrin gerekliliğini Kur’an-ı Kerim’deki “Ey iman edenler! Allah’ı çok çok anın.” (33/41) ve “Bilesiniz ki gönüller ancak Allah’ı zikrederek

huzura kavuşur. “ (13/28) gibi âyetlere dayandırırılar. Gaybî zikreden kullardan olduğu için Allah’a Őükretmektedir:

Gaybî halkun zikr itdüğü adıdur
 Anda kalan dost elinün yâdıdur
 Bizüm tutduğumuz Hakk’un yedidür
 Zâkir kullardanuz elhamdu li’llâh (370)

Mürşit insana Şeriat ilminin üzerinde bilgileri öğretir. Gaybî’ye göre insan, Şeriat ilmini Hz. Musa kadar olgunluk derecesinde bilse dahi vaktin Hızır’ı olan mürşide teslim olmayınca öğrendikleri hayâlden öteye geçmeyecektir. Kişi bu hayâlleri bırakıp kendini bilmelidir. İnsan ancak kendini bilirse gerçek âlimdir. Tasavvufta mürşitler, insanlara manevî ilimleri öğretmeleri ve onları Hakk’a ulaştırmaları bağlamında “vaktin Hızır’ı’ olarak betimlenirler. Bu imgenin kullanımında Schimmel’in dediğı gibi manevî yolculuk esnasında Hızır’ın tasavvuf erbabına ilham vermeleri, onları tehlikelerden kurtarmaları etkili olmuştur (2012: 122):

Eylesen Mûsâ kadar ‘ilm-i Őerî’atda kemâl
 Hızır-ı vakte ırmeyince cümlesi olur hayâl
 Ko hayâli özüne gel keşf ola ‘ayn-ı cemâl
 Kendözini bilmez isen ‘âlimem dime sakın (347)

Gaybî’ye göre erenlere uymayan kişi hayvan olarak adlandırılır (Kemikli 2000: 274). Fakat buradaki betimleme insanın canlı olduğu, fakat Hak ve hakikati bulamadığına vurgu yapmaktadır. Şeriat ve tarikat makamından sonra müridin hakikat makamına ulaşması için pîre teslim olması, ona biat etmesi gerekmektedir. Pîre teslimiyet sonrası o güne kadar öğrendiklerini unutmalı ve sadece pîrin dediklerini aklına koymalıdır. Ayrıca varlıktan geçip yokluk makamına ulaşmalıdır. Bunları yapamayan bir müridin hedefine ulaşması mümkün değıldir. Aksine hakikat cephesinden bakılınca bu kurallara uymayan kişi kâfir olarak adlandırılır. Pir Hakk’ın tecellilerini müritlere aktarmakla yükümlüdür. Burada zikredilen hakikat, dört kapıdan biridir. Şeriat, tarikat, hakikat ve marifet şeklinde sırası ile zikredilir. Aşamalı olan bu yapıda bir önceki tamamlanmadan bir sonrakine geçiş imkansızdır. Yunus Emre’ye göre ilk ikisi zahirde sadece bir yol iken son ikisi daha derin anlamlara sahip manevî bilgi içerir: “Őerî’at, tarikat yoldur varana/

Hakikat ma'rifet andan içeri" (Tatçı, 2008: 305). Dolayısıyla hakikat penceresinden bakınca "bilmek, yokluk, tecelli ve dinden çıkmak" gibi kavramlar farklı boyutlarda anlam içermektedir:

Pîr eteğin tutmayan
Bildügin unutmayan
Varını yoga satmayan
Hakîkatte mülhiddür

Hak tecellisi pîre
Nakl itdi birden bire
Hak dimeyen Hak ere
Hakîkatte mülhiddür (295)

Ârifler gayb ilmine sahip olan hakikat ve marifet erleridir. Gaybî bu kelimeyi mürşit için kullanmaktadır. Onlar bütün âlemlerin bir örneği gibidir, Hakk'ın hazinesine sahiptirler. Ayrıca ârifler sözleri ile insanları irşat ederler. Onun karşısında yer alan zâhitler boşuna yük taşıyan bir hamaldan farksızdır:

On sekiz bin 'âlemün nüshası bir ârifdür
Oldur Hak hazînesi gevhere kân didiler (274)

'Ârifün her bir sözi irşâd imiş
Zâhid olan bir kuru ırğâd imiş (310)

Aşkın Muhatabı Olan Yolcunun Halleri

Cüneyd-i Bağdâdî tasavvufu insanın kendi varlığında ölmesi, Tanrı ile dirilmesi; yüce bir toplumda, yüce bir kişiden, yüce bir zamanda ortaya çıkan yüce huylar olarak açıklamaktadır (Gölpınarlı 1985: 11). İbn-i Haldun'a göre tasavvuf, Allah'a yönelmek, dünyanın nimetlerinden yüz çevirmek, insanların çoğunun yönelimlerine meyletmemek, halvet ve ibadet için insanlardan uzaklaşmaktır (tarihsiz: 261). Tasavvuf, İslâm dininde ilâhi aşkı merkeze alarak Allah'a kavuşma yolunu gösteren bir öğreti ve sistemler bütünü şeklinde tanımlanabilir. Tasavvufla ilgili açıklamalar daha çok mürit ve onun çeşitli özellikleri bağlamında yapılmaktadır. Bir okul hüviyetinde olan tasavvufun temelinde, daha önceden belirlenen bir hedef istikametinde manevi bir yolculuk bulunur. Sistemleşmiş bu okulda

öğretici/mürşit ve öğrenici/mürit bulunur. Mürit, Hakk'a ulaşma yolculuğunda mürşidin gösterdiği ilkeler çerçevesinde yolculuğuna başlar ve kurallara uyması hâlinde amacına ulaşır. Bu nedenle manevî bir usta-çırak ilişkisinin varlığını gördüğümüz tasavvuf yolculuğunda hem mürşidin ehil olması hem de müridin kararlı olması gerekir.

Mutasavvıflar, sıklıkla müridin niteliklerini dile getirirler. Çünkü tasavvuf yolunun yolcusu gerekli nitelikleri taşııyorsa hedefe ulaşması imkansızdır. Bu süreçte yolcu "tâlip, mürit, ihvan, derviş" gibi kelimelerle adlandırılır. Gölpınarlı derviş kelimesinin Farsça bir sözcük olup yoksul anlamına geldiğini, tasavvuf ehli varlıktan geçmeyi şiar edindikleri için onların bu adla anıldıklarını, bu kelime yerine mürit kelimesinin de kullanıldığını ve kelimenin, irade ve ihtiyarını şeyhe vermiş kişi anlamına geldiğini belirtir (1985: 17-18). Sûfi kelimesi de derviş yerine sıklıkla kullanılır. "Ahmet Yesevî'ye göre, hakikî bir sûfinin riyâzet ve mücâhedeye alışması, yeme-içme ni'metinden, halvet ve şehvet ve işretten uzak kalması lazımdır; dünya âlâyişini bırakarak, teveccüh ve mürâkabeyi kendisine sa'at kılmalıdır ki, hâlis sûfi olabilsin; bu yüzden, Yesevîye tarikatinde sâlikler için üç türlü mücâhede ve riyâzet tayin edilmiştir." (Köprülü, 2003: 119).

Seyr ü sülûk içinde olan tâlip, mürşidin izinde, onun yol göstermesi ile meşakkatli, fakat sonu felâh olan bir maceraya başlar. "Mürid, saadet ve mutluluk için istenen en üst gaye olan tevhîd ve marifet makamlarına ulaşana kadar bir makamdan diğere yükselmeye devam eder." (İbn-i Haldun tarihsiz: 262). Onun bu sefer esnasında belli kurallara uyması, hedefe ulaşmasında büyük önem arz eder. Gaybî şiirlerinde "sufi, derviş, tâlip, âşık ve can" kelimelerini de kullanmıştır. Gerçek mürşitler üzerinde durduğu gibi gerçek sufilerin/müritlerin niteliklerinden de bahsetmiştir. Bu şiirleri didaktik bir üslupla kaleme almış, bu yüzden nutuk türünü tercih etmiştir. Onun "Hakikat sûfilik incinmemekdür." nakaratlı şiiri bu açıdan iyi bir örnektir. Şiire göre gerçek sûfiler gökten yağmur gibi bela yağsa da baştan ayağa sıkıntılara uğrasa da incinmemelidir. Herkes onu kötülese bile ağzını dahi açmamalıdır. Kendisini öldürmeye kast edenlere dahi düşmanlık etmemelidir. Bütün malı elinden alınsa, Yusuf peygamber gibi kuyuya, İbrahim peygamber gibi ateşe atılsa, Nesimi gibi derisi yüzülse; kısacası Hakk'ın bütün celâlinin tecellisine rağmen o, şikayet dahi etmemelidir. Çünkü şikayet eden Hak'tan uzakla-

şır, tasavvuf yolcusuna göre bela Allah`ın bir lütfu kabul edilir:

Belâ âyîne-i vech-i Hudâ`dur
 Belâdan kim kaçar Hak`dan cüdâdur
 Belâ Hak`dan bize lütf u atâdur
 Hakîkat sûfilik incinmemekdür (283)

Gaybî, tâlibin nitelikleri kadar eylemleri üzerinde de durur. Tâlip pirin sohbetinde bulunmalıdır. Çünkü gerçekleri ancak bu sohbette öğrenir. Bu yolda gece gündüz çalışmalı, yokluk makamında Hakke`l-yakîne ulaşmalı, gerçek âhiretin dünyada olduğunu bilip Hakk`ı bu dünyada görmelidir. Bu çerçevede hem bilgi sahibi olmalı hem de manevî yolculukta gerekli eylemleri yerine getirmelidir:

Bilür ol tâlib hakikat âhîret dünyâdadur
 Hak ıyân olur deyü mev`ûd olan ferdâ budur (296)

Mürşit-mürît ilişkisinde eğitim sohbetle gerçekleşir. Lütfî Filiz sohbetin Hak sofrası olduğunu, gayp âleminde gelip görünmediğini söyler. Sohbet dinlemek el tutup ölümsüzlük suyu içmek demektir. Bir kemâlin ve iznin sonucu başlayan irşat görevinin yansımasıdır (2010/IV: 246-249). Gaybî, müritlerin pir sohbetinde bulunmasını çok önemsemektedir. Sırlar ancak bu sohbetler vasıtası ile ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden sırlara vâkıf olmak isteyen tâlip mürşidin sohbetini ganîmet bilmeli ve anlatılanları hayatına tatbik etmelidir:

Sohbet-i pîri ganîmet bil işit tut sözünü
 Sanma sözden gayrı ile keşf ola âlemde râz (300)

Gaybî, çok kullanılmayan 5 heceli vezinle yazdığı bir şiirinde müritleri derviş olarak ifade etmiş ve onların şu özelliklerini dile getirmiştir: Dervişlik zor bir süreçtir, bu yüzden insan kendisini kolay kolay derviş olarak nitelendiremez. Derviş nefesine aldanmaz, aşka yoldaş olur, bu yolda canını ve başını vermeye hazırdır. Aşk ateşi ile yanıp canını kurban edebilmelidir. Ayrıca er yani mürşit sözünü dinleyerek Hakk`a ulaşmalıdır. Şirkten uzak durmalıdır. Dünya kesretine dalmamalı, vahdet bulmalı, kötü huylarından soyunmalı, gönül aynasını temizlemelidir. Şiirin “Derviş ol derviş” şeklindeki nakaratı kesin bir emir cümlesidir ve kelime tekrarı ile müridin kendine gelmesini vurgulamaktadır. Aşağıdaki dörtlükte ise kalpte sadece Allah sevgisinin yer almasını, böylelikle zulmette kalmayıp

vahdete erişileceğini ifade etmiştir:

Kalbi it halvet
 Kalmasun zulmet
 Bula gör vahdet
 Derviş ol derviş (312)

Gaybî nutuk türünde, 5 heceli vezinle yazdığı bir diğer şiirinde yine müritlere seslenir. Divanında yer alan ve 5’li hece vezni ile yazdığı iki şiirde müritlere nasihatlerinin yer alması ilginçtir. Her iki şiirin nakaratlarının oluşturulma biçimi de birbirine benzemektedir. Birinde “Derviş ol derviş”, diğerinde “Âşık ol âşık” nakaratını kullanmıştır. Bu vezin zannımızca tasavvufi bilgilerin öğretiminde ve bu konudaki kararlılığı göstermede tercih edilmiştir. Şiirde müritleri Hak âşıkları olarak betimler ve onların şeyhi sevmelerini, aşk yolunda olmalarını, mâsivâyı terk edip Hakk’ı kendilerinde aramalarını ister :

Ey âşık-ı Hak
 Âşık ol âşık
 Şeyhi sev mutlak
 Âşık ol âşık (326)

8’li hece veznini kullandığı bir şiirinde ilâhi aşk kavramı ile dervişleri birlikte zikreder. Allah’ı bulmak isteyen dervişlerin aşk ile pîr eteğini tutması gerektiğini, dervişin aşkla pişmesini, dost yüzünü aşkla göreceğini, bu âlemin mayasının aşk olduğunu ve ondan büyük bir makam olmadığını, din ve imanın ancak aşkla elde edileceğini belirtir:

Kangı derviş aşkı bilmez
 Vâllâhi ol Hakk’ı bulmaz
 Aşkdan ulu amel olmaz
 Aşk ile tut pîr etegin (349)

Marifet ve muhabbet, manevî yolun birbirini tamamlayan iki unsurudur. Marifet, mantıksal aklın ulaşamayacağı bir bilgi, ilâhi sırların daha üst seviyede kavranışdır (Schimmel 2012: 146). Gaybî “Ma’rifetle hüsn-i hulkdur tâlibi kâmil iden” nakaratında tâlibi olgunlaştıran unsurların marifet ve yaratılış güzelliği olduğunu söyler. Ayrıca Hakk’ın zatına ârif olmak isteyen güzel huylara sahip

olması, hakikat biatının vahdet ehlinden alınmasının gerekliliği, kevser suyundan içmenin zorunluluğu ve Allah'ı bilmek için kendini bilmek gerektiği üzerinde durmuştur. Sadece zâhiri ilimlerin insanı kâmil yapmayacağı, sırlara vâkıf olmayan kuru bir zikrin tâlibi Hakk'a ulaştırmayacağı şöyle ifade edilmiştir:

Zikr-i tevhîd ile tâlib Hakk'a vâsıl mı olur
 Ma'rifetle hüsn-i hulkdur tâlibi kâmil iden
 İlm-i resmî ile zâhid sarfla kâmil mi olur
 Ma'rifetle hüsn-i hulkdur tâlibi kâmil iden (357)

Gaybî müritler için “Hak yoluna gidenler” ifadesini kullanır. Onlar için aşk ve muhabbet mayadır, fakirlik ve yokluk ise sermayedir. Derslerini gönülden alma, benlikten uzak durma, içten pişmanlık duyma, aşk ateşiyle gözünden yaş gelme onların diğer özellikleridir. Gaybî müritlerin niteliklerinden bahsettiği her şiirinde aşk konusuna yer vermektedir. Öyle anlaşılıyor ki aşk, ilâhi yolculuğun olmazsa olmazlardan birini teşkil etmektedir. Ayrıca müritlerin “ölmeden önce ölme” zevkine de erişmeleri gerekir. “Ölmeden önce ölünüz’ hadisi, sûfilere, aşâklık nitelikleri yok etmenin derin anlamı üzerinde uzun uzadıya düşünceleri ve manevi dirilişi bu hayatta gerçekleştirmeleri imkânını vermiştir.” (Schimmel 2012: 151):

Ölmezden evvel kim ölür
 Gaybî hayât-ı nev bulur
 Aşk cân yirine cân olur
 Hak yoluna gidenlere (368)

Gaybî, 8’li hece vezni ile yazdığı bir şiirde mutasavvıfların çok önem verdikleri “edeb” kavramı üzerinde durur. “Edeb gözle edeb gözle” nakaratında kelime tekrarı ile kavrama dikkat çekmek ister. Öğretici üslûbun belirgin olduğu bu şiirde yolun temel ilkelerinden birinin “edep” olduğu ve buna riayet edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu kişiler tevhitte ayrılmamalı, kimsenin gönlünü incitmemeli, azalarına sahip çıkmalı, şeriat, tarikat ve hakikat makamlarını geçmeli, şirkten korunmalı, mürşitlerin yolunu izlemeli ve her yerde Hakk’ı özlemelidir:

Erenler izini izle
 Uyûb-ı nefsüni gözle
 Kamu yirde Hakk'ı özle
 Edeb gözle edeb gözle (380)

Gaybî, bir başka şiirinde müridin dünyevî isteklerden vazgeçmesi, cismi ve canını müridine teslim etmesi, gönlünde Hak'tan başka bir varlık bırakmaması, güzel huylara sahip olması, kötü huyları terk etmesi, dışı şeriatla, içi hakikatle dolu olması üzerinde durur. Şiirin şu beytinde yaratıştan gelen güzellikleri irfanla birleştirmeyene evliyanın büyüklerinin mürit demeyeceklerini vurgular:

Kibâr-ı evliyâ âşık dimezler şol mürîde kim
 Cemî-i hüsn-i hulka anı irgürmeye irfânî (384)

Sûfinin tasavvuf yolunda yapması gerekenler kadar yaptığı yanlışlıkların dile getirilmesi de mürit açısından değerlidir. Çünkü olumsuz yönlerin ortaya konulması yolcunun istikametini belirlemede ona yardımcı olmaktadır. Gaybî, bir şiirde ömrü gaffletle geçirme ve Allah'ı tanımamanın müridin iki büyük hatası olduğunu zikreder. Tûsî, müridin eylem ve düşüncelerini sürekli kontrol etmesinin nedeni olarak gafflet uykusuna dalma ihtimalini söyler (Schimmel 2012: 124). Çünkü bu uyku kişinin bir an olsun Hakk'tan ayrılmasına sebep olur. Bunun yanında bildiklerini unutmamak gibi mürşit sözü dinlememek de büyük bir yanıldır:

Zikr ü tevhîdünle Hak'dan sen seni yâd eyledün
 Geçdi ömrün gafflet ile sûfi Hakk'ı bilmedün
 Perde-i nûrânî ile kendüni şâd eyledün
 Geçdi ömrün gafflet ile sûfi Hakk'ı bilmedün (330)

Gaybî'ye göre Allah'ın cemâlinin tecellisine tâlip olan kimse, pîrin cemâline tâlip olmalıdır (Kemikli 2000: 339). Tâlip sohbet ve muhabbetten ayrılmalıdır (Kemikli 2000: 320). Hatta pîr sohbeti tâlibin feryadına yetişmektedir (Kemikli 2000: 307). Esmaya tâlip olan mutlaka ism-i a'zam sohbetinde bulunmalıdır, çünkü bu şekilde fenâ içinde bekâya ulaşması mümkündür (Kemikli 2000: 247). Sûfi halvette olunca kibirlenmemelidir, çünkü Hakk'ın olmadığı yer yoktur:

Halvet itdüm diyü sûfi gayra hor bakma sakın
Hak'dan ayrı yir mi vardur kangı yir halvet değil (335)

Hakikat makamında amel, tâlibin gönlünü pîrin denetimine sunmasıdır. Ayrıca bildiklerini unutmaları, yokluk talep etmelidir. Keder levhası olan gönlünü temiz tutmaları ve buraya sürekli vehbi ilimler aksetmelidir. Aşkla varlıktan soyunarak gayp âlemlerine nüfuz edebilmelidir. Allah'ın ilmine tâlip olanlara marifet ve hakikat yakışmaktadır:

Hakikatde ledün tâliblerine
Ma'ârifle hakâyıkdur münâsib (252)

Gaybî, 7'li hece vezni ile yazdığı, 33 dörtlükten oluşan şiirinde müridin tasavvuf yolculuğunda yapması gerekenleri ayrıntılı olarak sıralar. Şair yukarıdaki örneklerde ideal bir müridin davranış kalıplarını ortaya koyarken bu şiirde, mevcut mürit davranışlarını eleştirel bir dille ele alır. Böylelikle hem döneminin mürit kimliğine ışık tutar hem de divanında mürit konusuna sıklıkla değinmesinin nedenini açıklamış olur. Öyle anlaşılıyor ki Ahmet Yesevî döneminde ağırlık kazanan gerçek mürşit konusu, 17. yüzyılda gerçek mürit konusuna doğru evrilmiştir. Şair şiirlerinin genelini aruzla yazmasına rağmen coşku ve heyecan verici konular ile didaktik mevzuları hece ile oluşturmuştur. Bunda bir tekke şeyhi olarak müritlerini eğitme amacının etkili olduğunu düşünmekteyiz.

Şiirde ilk dörtlüğün 2. ve 4. diğer dörtlüklerin son mısraları “Zamâne dervişleri” olarak tekrar edilir. Fuat Köprülü, Ahmet Yesevî’de görülen bu düzenleniş şeklini yabancı tesirlerden uzak millî bir şekil olarak açıklamaktadır. Her bend sonunda mısraların aynen veya kafiye bakımından tekrarının eserin tek başına okunmak için değil, dinî toplantılarda seslendirilmek amacıyla yazıldığını belirtir (Köprülü, 2003: 158). Gerçekten de Gaybî, Ahmet Yesevî’nin yolundan giderek hece ile oluşturduğu şiirlerini hem 5, 7 ve 8’li hece ile söylemiş hem de onları bu düzende tertip etmiştir. Bu durum Türk tasavvuf edebiyatında şiirde değişmeyen yönler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gaybî’nin zamane dervişlerini anlattığı şiiri, Ahmet Yesevî’nin “Âhir zaman şeyhleri” nakaratı ile oluşturduğu şiiri hatırlatmaktadır. Tasavvufi şiirlerde genellikle mürit ve mürşitlerin sahip olması gereken nitelikler dile getirilirken,

bu iki Şiirde mürşit ve mürit bütünüyle eleŐtirilmektedir. 7'li hece vezni ile yazılan her iki Şiir üslup ve ifade bakımından birbirini çağrıştırmaktadır. Köprülü'ye göre Ahmet Yesevi'nin takipçileri kendilerinden asırlarca sonra bile aynı Şekil, ruh, tarz ve üslupla hikmetler yazmışlardır. Halk vezni ve Őekillerinin kullanıldığı tasavvufi edebiyatta bu değişmezlik asırlarca devam etmiştir. Bu gelenekte nazireciliğin ve büyük pirlere istinaden yerleşen Őekillerin de büyük etkisi vardır (2003: 140). Bu bağlamda Gaybî'nin bu Őiirini Ahmet Yesevi'ye nazire olarak yazmış olabileceği akla gelmektedir.

Gaybî dervişlere Şu eleştirileri yöneltmektedir: Şeriat, tarikat ve hakikatin gereklerini yerine getirmezler. Őehvetleri ardınca gider ve kin tutarlar. Her Şeyin dışı ile ilgilenirler, bu yüzden ie ait lezzetleri tadamazlar. Vücudun cehenneminde yanar ve üzerine vazife olmayan işler peşinde koşarlar. Zâhiri zevkleri kemâl zanneder ve mihnetlik peşindedirler. Nefislerine değer verirler. Pirin verdiği sırları anlamaz, gönüllerini temizlemezler. Gönlün ne olduğunu anlamaz, Hakk'ı orada bulamaz ve i dünyaya ait gerekleri yerine getirmezler. Piri uğruna varını terk etmez, onu arayıp sormazlar. Bu yüzden onlar balı olmayan bir arıya benzer. Tasavvuf yolunda herhangi bir emek sarf etmezler. Pir yolundan gidip aşk ateşiyle pişmemişlerdir. Hak yolunda ağlamaz, cân yolu olan bu yolculuktan çabuk usanırlar. Cismani zevkler ile vahdeti ayıramazlar. Mal veya sevgili muhabbeti gerçek muhabbet değildir, gönlünü hakikate vermelidir. Nefsi kolayına kaçmaktadır. Onlar daha ileri gidip Őer peşinde koşmakta ve ayıpları hüner saymaktadırlar. Celâle büründükleri için cemâli görememişlerdir, bu nedenle de kemâlin ne olduğunu anlamamışlardır. Marifet ehli değildirler ve baştan başa karanlıkta kalmışlardır. Nasihatlere kulaklarını tıkamışlardır. Tasavvuf yolunda azmışlardır. Kesrette kalmışlar ve Őehvetle aşkı ayırt edememişlerdir. Kötülük zehrini içerler. Zahmetsizce hedeflerine ulaşmak isterler. Can ile ten ayrımını yapamamışlardır. Gaybî Şiirin ilk ve son dörtlüklerinde onların pir sözü dinlememeleri ve yasaklara uymamalarından bahsetmektedir:

Er sözüni dinlemez

Zamane dervişleri

Dinlese de anlamaz

Zamâne dervişleri (385)

Gaybî sözün cümle hak
 Kanı işidür kulak
 Tutmaz oldılar yasak
 Zamâne dervişleri (390)

Gaybî’de Yolculuk Kavramı: Seferin Kutsiyeti

İnsanın kendini öğrenme safhasına, kendini kendinde bulma eylemine, kendi kitabını okumaya, hakikatini yüceltmeye seyr ü sülûk adı verilir (Filiz 2010/IV: 371-372). Allah’a ulaşmak için yapılan manevi yolculuk, kötü huylardan iyi huylara yönelme, nefisten Allah’a doğru yürümektir. Seyrin her merhalesi kalben yapılan yolculuğu ifade eder (Bolat, Uyar, Cengiz 2019: 229-230). Kısaca dünya hayatının amacını anlama, yaratılış gayesini ve insanın kendini tanıma yolculuğudur. Gaybî, tasavvufi yolculuğun kul için bir saadet olduğunu söyler. Kişinin bu yolculuğa çıkması aslında Allah’ın o kulu sevdiğinin bir işareti olarak görülmelidir. Çünkü yaratılmışların hepsi bu yolculuğa çıkmamakta, Hak sevdiklerini bu yolculuğa çıkarmaktadır:

Seyr-i sülûk sâdeddür ‘abd’ullah’a göre
 Çünkü Hak seni sevdi gelür îmâna leziz (266)

Bu yolculukta müridi yetiştirecek olan pire gönül verilmelidir. Kişi kendi bildikleri ile bu yolda asla ilerleyemez. Hatta insanın kendi bildikleri onu Hak’tan uzaklaştırmaktadır. Müritte kıl kadar benlik kalsa, pir o müride asla nazar etmez. Bu yolculukta ölmeden önce ölmenin manası zevk edilmelidir. Kişi Hak yoluna tâlip ise isteyerek ve aşkla yolculuğa çıkmalıdır. Gönüllülük bu işin doğasıdır. Kişi ancak bu şekilde benlikten kurtulur ve Hak’tan haberler almaya başlar:

Tâlib isen cân u dilden ‘aşk ile eyle sefer
 Ref’ ola benlik hicâbı alasin Hak’dan haber

Kendi bildüğündür ancak seni Hak’dan yâd iden
 Kıl kadar benlik kalursa yok sana pirden nazar (268)

Sühreverdi’ye göre seyrin ilk durağı olan zühhd makamında sâlikin gönlünde ilâhî ikramlar ve gizli tecelliler belirir. Tevhit sırrı keşf olmaya başlar. Bunu zevk ve hâl olarak yaşar (Çatak 2012: 91-92). Bu yüzden sûfiler bazen cezbe kapılıp kendinden geçebilirler. Bu durum manevî yolculukta alınan lezzetle ilgilidir:

Cezbedür tahrîk idüp sûfiye feryâd itdüren
Deyr olupdur iş bu 'âlem 'aşk ana nâkûs olur (271)

Mürşidin Yolculuk Azığı: Aşk

Îlâhi aşk insanın malından, canından ve her şeyinden geçmesidir. İnsanın bu duyguya ulaşabilmesi için her türlü beşerî ve hayvanî duygudan arınmış olması gerekir. Bunun için seyr ü sülûka girip başarılı olmalıdır (Filiz 2010/II: 208-210). Tasavvufta ilâhi aşk, müridin amaca ulaşması için mutlaka hissetmesi gereken bir duygudur. Öyle ki bu aşk ateşi bütün vücudu sarmalı ve ondaki dünyevî duyguları öldürmelidir. Bu yüzden aşk bir anlamda temizlenme aracı olarak kabul edilir. Fahrüddîn-i Irâkî bir şiirinde ilahî aşk ile ilgili şunları söyler: “Her kim bu bade-den bir yudum içerse, kendi canına ve tenine nasıl değer verir?/Onun derdi olan bir yürek, asla onu hatırından çıkarmaz.” (2016: 79). Gaybî, mutasavvıf olarak müritlerine bu aşkı tavsiye eder, aşkın hallerini ve önemini şiirlerinde zikreder. Ona göre Hakk’ın mekânı olan gönül ancak aşkla mamur olur, bu manada aşk, insanı doğru yola sevk eden bir üstat gibidir:

Hâne-i Hak 'aşk ile ma'mûr olur
Her 'amel şâkird ü 'aşk üstâd imiş (310)

Gaybî gerçek âşığın vasıflarını anlattığı bir şiirinde gönül kadehinden aşk şarabını içmeyen kimsenin âşık olamayacağını söyler. Aşk atına binerek varlığından geçmelidir. Burada aşkın özellikle sürekliliğine vurgu yapmaktadır:

Gönül peymânesinden aşk şarâbın
Demâdem içmeyen âşık degildir
Burâk-ı aşk ile varlık hicâbın
Demâdem geçmeyen âşık degildir (285)

Bir başka şiirinde ise erenlerin Allah’a aşk ile ulaştığını, aşktan başka her şeyin fâni olduğunu haykırır. Ayrıca dertlerin dermanı da aşkta gizlidir. Tasavvuf yolu ona göre aşk yoludur. Bu yol evliyalar ve peygamberler yoludur. Şiirin “Allah’a aşkile irmiş erenler” nakaratında Hakk’a ulaşmanın anahtarı vurgulanır:

Aşkdan gayrı ne var fânidür fâni
 Aşkdan bulur hayât cümleñün cânı
 Aşkdan buldu bulan derde dermânı
 Allah'a aşkile irmiş erenler

Cümle enbiyânun aşkdur hep yolu
 Cümle evliyânun aşkdur hep hâli
 Aşksuz olmak yokdur bir kimse velî
 Allah'a aşkile irmiş erenler (284)

Gaybî, bir şiirinde “Kenz-i mahfî”nin aşk olduğunu söyler. Bilindiği gibi bu ifade, “Bilinmeyen gizli bir hazine idim, bilinmek istedim, bilineyim diye halkı (kâinat) yarattım” (Aclûnî, II, 132’ten aktaran, Aydın 2002: 258) ifadesinden alınmıştır. Aşk ve muhabbetten mahlukat yaratılmış, böylece Allah bilinir hale gelmiştir. Onu bilen ve bulan da insan olmuştur:

Kenz-i Mahfî olan aşkdur âlemde
 Döne döne yüz gösterdi âdemde
 Âşka irmeyenler Gaybî mâtemde
 Allah'a aşkile irmiş erenler (284)

Müridin aşk ateşiyle vücudu yanmadıkça gayb âleminin sırları kendisine açılmaz (Kemikli 2000: 281). Tâlip yolculuğa başlarken aklını kullanıp aşkın gerekliliğini anlayacak, fakat zamanla aklını geri planda bırakarak aşkla hemdem olacaktır. Onlar aşkla vahdeti yaşamalılar, böylelikle vahdet meclisindekilerle yoldaş olabilirler:

Aklile ‘aşkı fark iden tâlib
 Akla bigâne ‘aşka hemdemdür (281)

Aşkla vahdete düş olan cânlar
 Bezm-i vahdetde bize tev’emdür (281)

Gaybî, bir şiirinde aşka karşıymış izlenimi veren bir üslup kullanır. Fakat aslında tasavvuf yolunun yolcusunun aşka uğraması halinde karşılaşacağı durumları açıklayıp bunlara karşı müritlerini hazırlamayı amaçlamıştır. Şiirin “Aşk âdemi bednâm ider” nakaratında hem dünyevî açıdan aşkın insana zarar verdiğini

ortaya koymakta hem de tasavvuf yolunda aşkın olmazsa olmaz bir duygu olduğuna vurgu yapmaktadır. Bilal Kemikli 12 dörtlükten oluşan bu şiirin (2000: 271-272) aruz ölçüsü ile yazıldığını düşünerek bir ölçü belirtmiş olsa da zannımızca şair bu şiirinde 8’li hece veznini kullanmıştır. Bu şiirin aruz vezni ile yazıldığını düşünürsek imale ve zihaf gibi çok fazla aruz kusurlarının varlığı görülecektir. Ayrıca şairin 8’li hece veznini kullandığı “Edeb gözle edeb gözle”, “Hak yolına gidenlere”, “Aşk ile tut pir eteğin” nakaratları ile biten diğer şiirlerine bakıldığında nutuk türünde oldukları görülür. Dolayısıyla bu şiir didaktik yönü ağır bastığı için hece ile söylenme ihtimali de artacaktır. Şairin hece ile söylediği şiirlerin dilinin daha anlaşılır olması, bunların tekkelerde yapılan sohbetlerde okunmak için yazıldığını da düşündürmektedir.

Gaybî bu şiirde geniş bir perspektifle aşka uğramış bir insanın iç ve dış betimlemesini yapmıştır. İlk mısırda “Aşka heves itme sakın” diyerek aslında gönlünden geçmeyenleri söylemiş ve daha sonra aşkın istenilmemesinin gerekçelerini anlatmıştır. Bu bakış dünyevî olsa da hissettirilmek istenen mana tam tersidir. Ona göre aşk insanı rüsva eder, sürekli ağlatır, insanı dedikoduya düşürür, zevkten sarhoş eder, insanı tezatlar içinde yaşatır, kimi zaman ibadetleri terk ettirir, insanın hakikati ve doğruyu bulmasına vesiledir, fakat âşıkları zındık eder, insana yolunu şaşırtır. Bu şiir tek başına tasavvufî aşkın ne olduğunu anlamaya yetecek ölçüdedir. Şu dörtlükte aşkın insanın ihtiyarını elinden aldığı dile getirilir:

Dile ne gelse söyledür
Aşk hâli zîrâ böyledür
Dipsüz denizler boyladur
Aşk âdemi bednâm ider (281)

Sonuç

Sun’ullah-ı Gaybî 17. yüzyılın büyük mutasavvıflarından biridir ve Divân’ında yüz on beş şiir bulunmaktadır. Şiirlerinde tasavvufî öğretinin temel kavramlarını müritlerine öğretmeyi amaçlamıştır. Bunların büyük bir kısmını aruz vezni ile yazmıştır, bununla birlikte hece ile yazdığı şiirlere de rastlanır. Heceyi kullandığı şiirlerde son derece anlaşılır bir dil kullanmış, nutuk türüne uygun didaktik bir üslup tercih etmiştir. Şiirlerinin yapı ve söyleyiş bakımından Ahmet

Yesevi ve Yunus Emre gibi mutasavvıfların şiirlerini hatırlatması tasavvufi düşüncenin devamlılığının bir ispatıdır.

Onun şiirleri genel bağlamda insanın kâmil olma sürecini ve bunun önemini anlatma üzerine kurgulanmıştır. Seyr ü sülûk adı verilen, bir o kadar zahmetli olan bu manevî yolculuk, onun şiirlerinde tasavvuf öğretisinin temel prensiplerinden biri olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda yolun başarıyla tamamlanması için mürşidin donanımlı olması, müridin kurallara uyması gerekmektedir. Şair, şiirlerinde her iki kimliğin hangi özelliklere sahip olması gerektiğinin altını çizmekte ve dervişlere bir yol haritası sunmaktadır. Ona göre kişinin saadete ermesi ancak bu yolculuk neticesinde gerçekleşmektedir. Bu yolculuğun en önemli unsuru ilâhî aşktır ve mürit pirinin nasihatlerini dinlemesi halinde sırlara vâkıf olacaktır.

Mutasavvıf bir şair olan Gaybî, aslında tasavvuf yolculuğunun temel dinamiklerini ortaya koymuştur. Ona göre mürşit, mürit ve aşk kavramları bu yolun esasını teşkil etmektedir. Yaratılış gayesini anlamak isteyen ve Hakk'a ulaşmak isteyen kişi, tasavvufun çizdiği ve mürşitlerin dile getirdiği ilkeler çerçevesinde yolculuğunu tamamlamalıdır. Her mutasavvıf kendi anlayışı, görüşü ve düşünce sistemi çerçevesinde tasavvufi kavramları ele almış ve müritler yetiştirmiştir. Böylelikle hem kendi düşüncelerini hem de Türk tasavvuf öğretisinin temel kodlarını gelecek kuşaklara aktarmıştır.

Kaynakça

- Aydın, İbrahim Hakkı (2002). “Kenz-i Mahfi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.25, s. 258-259.
- Bice, Hayati (2010). *Divan-ı Hikmet*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bolat, Ali; Uyar, Mehmet; Cengiz, Muammer, (2019). *Tasavvuf-Tarih, Doktrin, Tenkit-*, Samsun: E Yazı Yayınları.
- Çatak, Adem (2012). *Şihâbeddin Sühreverdî-Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı-*, Ankara: Afşar Matbaası.
- Fahrüddîn-i Irâkî (2016). *Uşşâknâme*, Çev. Gökhan Çetinkaya, İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Filiz, Lütfi (2010). *Noktanın Sonsuzluğu*, C. II-IV, İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1985). *100 Soruda Tasavvuf*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Hâce Yûsuf-i Hemedânî (2002). *Rutbetü'l-Hayât*, Çev. Necdet Tosun, İstanbul: İnsan Yayınları.
- İbn Arabî (2011), *Nefsin Terbiyesi*, Çev. Selahaddin Alpay, İstanbul: Kırkambar Kitaplığı.
- İbn-i Haldun (tarihsiz). *Mukaddime*, Çev. Halil Kendir, C. 2, İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları.
- Kemikli, Bilâl (2000). *Sun 'ullâh-ı Gaybî Dîvânı*, İstanbul: MEB Yayınları.
- Köprülü, M. Fuad (2003). *Türk Edebiyatında İlk Mutsavvıflar*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Schimmel, Annemarie (2012). *İslamın Mistik Boyutları*, İstanbul: Kocabalcı Yayınları.
- Tatcı, Mustafa (2008). *Yunus Emre, Dîvân, Risâletü'n-Nushiyye*, İstanbul: H Yayınları.
- Yılmaz, Abdullah (2007). *Gaybî Sun 'ullah Dîvânı'nın Tahlili*, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayınlanmamış yüksek lisans tezi)
- <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Fetih-suresi/4591/8-10-ayet-tefsiri> (erişim, 24.01.2021)